

Біле і чорне: імперський реванш чи судома ресентименту?

*Вадим
Скуратівський*

УРОКИ ХХ СТОЛІТТЯ

На схилку, скажімо так, «ліберально-комуністичного» «Нового мира» — під орудою Твардовського — там з'явилася вельми змістовна стаття «Радишев и Робеспьер». З підзаголовком одного із розділів цієї статті «Уроки осьмнадцатого века». Що ж. На часі, отож, уже написання, так би мовити, гіпертрактату: «Уроки двадцятого століття». В огромі вітчизняного письменства зрештою з'явився ніби «протограф» такої майбутньої над книги. Це саме огром! — наукових, публіцистичних, есеїстичних та ін. текстів, як друкованих, так і усних, — академіка М.В. Поповича. А ці нотатки тут можна розглядати як маргіналії до зазначених текстів — у напрямі до майбутньої систематизації тих «уроків».

Урок перший — це, насамкінець минулого століття, планетарного значення катастрофа надамбіційного соціалістично-комуністичного проекту. Що його витoki сягають аж у «фольклорну» глибину і давнину; і далі, від екзотичних сектантських «утопій» Середньовіччя і перших власне утопій Нового часу аж до марксизму рішуче в усіх його версіях, інваріантах, «етіологіях». «Марксизм — це остання християнська ересь» (Маритен), що його засади у найширших, аж колосальних масштабах були здійснені-одержавлені, «осуспільнені» на схилку Першої світової війни. А по тому міради соціально-історичних колізій довкола того проекту. А по тому — грандіозна поразка останнього. 1917—1991 — хронологія того дійства, всіх його трагедій, драм і, зрештою, трагікомедій... Від того проекту нині, схоже, залишилися лише інституційні осколки у скандинавських соціал-демократичних коро-

лівствах та риторично-філологічні дискусії на з'їздах «лейбористських» партій Старого світу: залишати чи не залишати у своїх статутах саме слово «соціалізм»? А власне: урок той полягає, передовсім, у злободенному ультра-реакційному вольті країни — донедавна світового центру здійснення того проекту. Інституційно, ідеологічно (а особливо семіотично-емблематично!) це здійснення закінчилося поверненням тієї країни — Росії — в умови свого попереднього історичного існування. Умовно кажучи, — аж у 1916-й рік. (Злободенні гротески цього повернення: недавній обов'язковий радянський культ радянського «імператора» Червоної Армії Михайла Васильовича Фрунзе остаточно поступився там місцем так само обов'язковому культу «Михайла Васильевича Алексеева»; іменитого царського генерала, а згодом, 1918-го року, першозасновника «білої»-Добровольчої-армії.) Нагромаджуються, відтак, еверести й монблани таких російсько-ретардаційних гротесків — у всьому нинішньому євразійському ландшафті. Але головне — педагогічно-настановче — значення цього, першого уроку — дослідити: а коли ж усе-таки розпочалася катастрофа того проекту? З розмаїття сталінських чи подальших неосталінських «термідорів» радянської історії? Чи, може, набагато раніше? Чи не з перших годин його здійснення? А може ще раніше? З перших його ініціаторів-конструкторів-ентузіастів-провозвісників? Скажімо, з радикалізму Йоахима Флорського чи Томаса Мора? Останній зі своєї утопії усунув приватну власність, але залишив — інститут рабства, «трудові табори», що у них ув'язнені виконують особливо тяжкі роботи?.. Словом, «вопросы, вопросы и вопросы», як Александр Блок називав один свій есей. Написаний рівно за десять років до появи «Дванадцяти» (1918-го). А вже наступного року Блок записав у своєму щоденнику: «Рабовласника Леніна змінить рабовласник Мілюков». Зрештою, сучасна «офіційна» Росія та її гуманітарії-ідеологи ставляться до Леніна доволі стримано (занадто для них «лівого»). Надаючи перевагу зовсім іншим інститутам і персонам минулого. Починаючи з Романових і закінчуючи всіма їхніми «силовими» церберами. Нещодавно російське МВС влаштувало виставку, присвячену московському полковнику Зубатову, провозвісникові так званого «поліцейського соціалізму»! Отже, сталінського? Так на наших очах закінчується спроба до творення абсолютно альтернативної — нібито абсолютно «справедливої»! — цивілізації. Спроба, започаткована сьомого листопада 1917-го. Гадаємо, що невдовзі цей «ювілей» остаточно витіснить інше сьоме листопада, 1799-го року. Коли війська «Третього Риму» ввійшли у власне Рим (один із епізодів доби «наполеонівських війн»); і потім вельми неохоче залишили його. Проте десь через двадцять років «росіяни з Аляски», в режимі завзятого флібустьєрського експромту, заволоділи Гавайськими (тоді Сандвічевими) островами, «анексували» їх. І по тому — теж неохоче — їх залишили: після короткочасної війни зі США (власне, вже з тамтешніми флібустьєрами). Характерно, що відразу після анексії Криму російські дипломати вищого ешелону, одне одному: а тепер на черзі Аляска!

Отже, якщо Росія 1917–1991, відома під гучним геополітичним псевдонімом-топонімом «Радянський Союз», — то, чи не з перших своїх сезонів, — справді реконструкція минулого, поновлення головної його «конструкції», тоді постає аж нагальна потреба — у якійсь новій історіософській і власне історіографічній макро- і мікроскопії. Спрямованій у бік не лише того все ще загадкового формально «лівого», але присутньо «правого» у російських стихіях, а й у бік усіх його, того проекту, попередніх світоглядних витоків. Нелегка, дуже нелегка робота. Але ж російсько-комуністичний урок тотальної там столітньої імплікації в історичну матерію такої рідкісної там гості як «справедливість», і те, з яким планетарним гуркотом, від полюса до полюса, обвалилися ті зусилля, — цей урок неодмінно належить засвоїти та освоїти. Кажуть, що історія повторюється? Додамо до відомого афоризму: спочатку справді у вигляді трагедії, потім у вигляді фарсу; — а потім знову у вигляді трагедії. «Потрійний ритм буття», — як говорив наш київський земляк В.Ф. Асмус, який (першим!), у незабутньому 1919-му, віднаходив тут, у Києві, очевидні паралелі поміж «воєнним комунізмом» і казармою Миколи Першого, жандармською його кирзою. Тож продовжимо ці спостереження?

Урок другий — це, власне, урок щодо необхідної і неунікної «деконструкції» ліберальної демократії, з певного часу оголошеної чи не єдино правильним шляхом у суспільній творчості людства. Адже сьогодні всі (рішуче всі!) конституції світу (окрім північнокорейської) за своєю риторикою-лінгвістикою є ліберально-демократичними. Справді ж: під ферулою цих конституцій ведеться-живеться нібито краще, аніж під тоталітарним дахом. Але ж, як сказано у популярному романі одного киянина, «цеглина на голову ні з того, ні з сього не падає» («Майстер і Маргарита»). Тут, для найбільш лаконічної характеристики ліберальної демократії найбільше годиться славнозвісний соціологічний фейлетон покійного Лешека Колаковського. «Що таке соціалізм» (1956 рік): це коли нема того чи того суспільного «негативу» (приміром, зворушливої солідарності прокурора і адвоката і т. ін. Десь близько ста таких умов-позицій...). Так от: ліберальна демократія — теж хороша річ. Якби на всьому її історичному часопросторі не траплялося б у ній зловісно системних — або фашистських, або комуністичних — аварій. Відповідні дорожні пригоди *рішуче на всіх ліберально-демократичних маршрутах новочасної історії* справді — саме системні і систематичні. І настільки ж у тій своїй системності-спорадичності не вивчені. Наївні посилення на те, що причиною тих, стримано кажучи, інцидентів «було те, що було забагато ліберального, але замало демократії». А чи ж навпаки. А загалом такі пояснення схожі на пояснення водія, який після дорожнього інциденту скаржився дорожній поліції: винна гравітація...

Урок третій, але, зрозуміло, не останній. ХХ століття «некалендарно», але семантично-точно закінчилося тим самим вересневим нью-йоркським ранком 2001-го. Стоси книг, починаючи з абата Рейналя, автора першого (1770 року)

колоніального «Архіпелагу Гулагу»¹ і закінчуючи незліченними «орієнталіями» сучасної науки! І разом з тим абсолютно незрозуміло: чому і як, та ще й з такою неймовірною швидкістю, вчорашня жертва нині перетворюється на ката? І ката не лише свого ката вчорашнього... Справді: чому і як?!

Відповіді у тих стосах, схоже, не знайдемо. Але там і поза тим — належить шукати .

...Наприкінці 1960-х автор цих рядків став випадковим свідком лютої бійки поміж пітерськими студентами-«тубільцями» і їхніми колегами, поспіль із «третього світу». Одверто кажучи, розпочав бійку таки «третій світ»... Отож, пітерські міськомівці і КДБ потому вели слідство. І вели його настільки по-дурному, що один «наш» студент, комсомольський лідер, весь у синцях, заявив, аж заглинаючись від люті: якщо знущання над нами буде продовжуватися, ми, радянські студенти, «організуємо куклуксклан на марксистських началах»...

Ні, це не вихід. Але ж інший вихід треба шукати: адже, можливо, з усіх «уроків ХХ століття» нині це найбільш сигнальний, найбільш грізний.

У тих пошуках рекомендую ще раз погортати «Червоне століття» нашого старшого колеги, М.В. Поповича.

Вадим Скуратівський — літературознавець, культуролог, доктор мистецтвознавства, професор Київського національного університету театру, кіно і телебачення ім. І.К. Карпенка-Карого. Академік Національної академії мистецтв України, заслужений діяч мистецтв України.

¹ «Histoire philosophique et politique des établissements et du commerce des Européens dans les deux Indes» (Філософічна і політична історія про установлення та комерцію європейців в обох Індіях).